

Проф. др Перко ВОЈИНОВИЋ

СРПСТВО КЊАЗА (КРАЉА) НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА У ПОЛИТИЧКИМ СПИСИМА

Насловљена тема подразумијева анализу српства само у једном сегменту стваралаштва књаза (краља) Николе I Петровића (у даљем тексту: краља Николе), иако се у његовим пјесмама, драмама, путописима и другим књижевним списима сусрећемо са идејом српства. Разлог за овакав приступ насловљеној теми налази се у чињеници да је његов поглед на српство превасходно политичког карактера. У умјетничким дјелима аутор може да своје мисли и идеје слободније интерпретира, а у политичком тексту мора се јасно и прецизно изјаснити.

Из објављених библиографија видљиво је да је о краљу Николи доста писано, али ова тематика није била предмет посебне историографске обраде. Она је била предмет пажње само у публицистици у оквиру задатих тема просрпског или антисрпског опредјељења. У том смислу постоје различите оцјене о његовом српству, зависно од аутора, времена и политичких потреба. За вријеме Првог свјетског рата у Женеви је објављена једна брошура у којој се тврди да је краљ Никола читавог живота водио дволичну српску политику: „Али дволична политика владара црногорског најјаче се огледа према Србији и српству”.¹ По аутору, он је водио „непатриотску и несрпску” политику. Такве оцјене најчешће су доминирале у дужем раздобљу послје 1918. године. Он је оптуживан, заједно са својим синовима, као кривац за капитулацију Црне Горе.

Комунисти су били антимонархисти, па су као интернационалисти дуго времена минимизирали дјело краља Николе. За скоро педесет година комунистичке владавине ова тема није била предмет научне обраде, а дјело краља Николе остало је изван јавног и културног живота. У новије вријеме озбиљније се покушава освијетлити и валоризовати.²

¹ Монтенегринус, *Уједињење Црне Горе са Србијом*, Женева 1917, 43.

² Перко Војиновић, *Политичка и национална мисао црногорске интелекције*, Никшић 1989.

У току дугогодишње владавине као државник, политичар, културни радник, писац и пјесник краљ Никола је оставио обимно дјело. Међутим, његова политичка проза најбољи је израз његових политичких и националних схватања. У његовим мемоарима, говорима, честиткама, писмима, државним актима и ратним прокламацијама, особеним стилем и језиком јасно и недвосмислено је изразио идеје о ослобођењу и уједињењу Српства. Није оставио могућност да нагађамо „шта је писац хтио да каже”. Наравно, није могуће у оваквом замишљеном раду навести све цитате гдје је поменута ријеч *српство*, јер се оно, у само три прегледане књиге, помиње на 586 мјеста.³

Младачко и романџичарско Српство

Послије смрти његовог претходника књаза Данила Петровића, на његовој сахрани краљ Никола се обраћа Црногорцима сљедећим ријечима: „*И свечано вам изјављујем да ћу, радећи на срећу вашу, увијек имаћи пред очима моје сјајне ђрејке од владике Данила, који је раширио ђранице наше и који би, да му је било живоћа, извјесно створорио ђраницу српску. А и ја од вас, браћо, очекујем да ћете ми свагда вашим јунашћвом и вашим врлинама йомоћи да нашу српску ствар унајриједимо и створимо, као што су ваши ђреци йомагали својим ђосидарима*”.⁴ Из првог наступа се јасно види да се он позива на славне претке као обновитеље српског царства Немањића. Тој идеји остаће вјеран до краја живота.

Одмах по устоличењу он се одлучио да води ослободилачку борбу против турског поробљивача заједно са сусједним Србима из Херцеговине и Санцака. Црногорци су „... с йоносом увијек осјећали свој независан йоложај, свој једини задаћак – да свете йројасћ државе српске над заклейћијем крвником њезинијем”.⁵ Он сматра да је рат 1862. године био у функцији „обездомљене српске слободе”, која је у Црној Гори нашла своје уточиште.

Данас су већ сасвим познати детаљи око тајног споразума младог црногорског књаза и српског кнеза Михаила Обреновића 1866. године. У *Аућобиођрафији* о томе каже сљедеће: „*Буди ти владар над уједињеним Српством, а ја твој слуга... Зар се не йошћисах и не рекох књазу Михаљу од Србије 25 сей-*

³ У IV књизи (*Говори*) српство се помиње 107 пута, у V (*Аућобиођрафија и Мемоари*) 437 пута, а у VI (*Писма*) 45 пута. – Појам српства детаљније сам појаснио у раду: Перко Војиновић, *Његошево српство у „Горском вијенцу”*, Значења, бр. 26 и 27, Добој 1996.

⁴ Никола I Петровић Његош, *Цјелокуйна дјела*, књига IV, Цетиње 1969, 15. – У даљем тексту напомене ће бити назначене само бројем књиге из цјелокупних дјела и страницом.

⁵ Књига V, 119.

штембра 1866 године: све за користи и добро српско".⁶ Неки публицисти су, из овог нашег времена, овај споразум оцјењивали као „понижавајући” за краља Николу и Црну Гору, упркос чињеници да се он тиме поносио до краја живота.⁷ И у писмима Михаилу Обреновићу истиче срдачне везе „између два братска народа”, те како се мора водити рачуна о међународним околностима приликом ослобођења и уједињења српског народа како би Српство имало користи.⁸ Не улазећи у анализу тога уговора, сасвим је јасно да је основни циљ ослобођење и уједињење српског народа. Иако је тај споразум краљ Никола отказао 1871. године, писмом упућеним Намесништву, он се те идеје није одрицао до краја живота.

Приликом крштења његовог сина – наследника 1871. године дошло је из Новог Сада 78 грађана да му честита са жељом „...да у књажевом сину Боџ да Српствију цара Душана са ослобођеним и уједињеним Српствијом”.⁹ Крштење је било само повод да се на Цетињу окупе виђенији Срби „из свијех земаља српских”. Књаз је тада сматрао да династички интереси (Петровића и Обреновића) не смију бити препрека ослобођењу и уједињењу Срба, јер оно припада будућности. Тада је договорено шта да се ради на плану ослобођења и уједињења српског народа. Формиран је и Главни одбор који је требало да ради споразумно са краљем. Црна Гора је у том покрету требало да има првенство, пошто је Србија у то вријеме водила аустрофилску политику. Српском књажевском намесништву пише 1871. године, да приликом уједињења треба водити рачуна о чињеници да „*смо један исти народ*”.¹⁰ Између младог књаза и Намесништва

⁶ Исто, 64. – Ријеч *Српство* краљ Никола увијек пише великим словом када мисли на српски народ, рјеђе малим словом када је употребљавана као придјев. У дјелу Матице српске *Рјечник српскохрватског књижевног језика*, књ. V, Нови Сад 1973, 977, објашњен је појам ријечи *српство*: „Српство, реч, има два значења: а. карактеристичне особине српског народа, и пише се малим почетним словом; б. српски народ, сви Срби, и пише се великим почетним словом.

⁷ Саво Брковић, *Постијанак и развој црногорске нације*, Титоград 1974, 103.

⁸ Књ. VI, 64. – У новонасталим политичким околностима књаз Никола није више био спреман да се потчини жељама Намјесништва, да призна првенство Србије и потчини се њеним политичким аспирацијама.

⁹ Књ. V, 116. – Као што су Срби из Војводине последије Првог свјетског устанка, услед недостатка домаће интелигенције, ударили темеље културно-просвјетном животу у Србији, тако је и у вријеме краља Николе велики број угледнијих Срба радио на Цетињу, познатих као *извањци*.

¹⁰ Књ. VI, 125. – У писмима краљу Милану књаз истиче да највише треба радити на „духовном уједињавању” српског народа. Та његова идеја била је карика на путу општег уједињења. У једном писму он каже за краља Милана да је срећна околност да су њих двојица „*два рођена браћа Србина*” (стр. 104).

долазило је до сукоба око подјеле утицајних сфера, што се наставило и у вријеме Милана Обреновића, али он није мијењао своја национална опредјељења.

У то вријеме на Цетињу се више србовало него у Београду. За младог црногорског књаза се говорило да је јавни носилац „барјака ослобођења и уједињења српског”, а новине на Цетињу су сматране за „трубу” српског јединства. То је сигурно годило сујети младог владара и зато је стално истицао косовску традицију и ширу српску стратегију. Сматрао је да су српске неслоге довеле до ропства, а да ће их слога извести из националне несреће. Његове идеје српства биле су подједнако радо прихваћене у свим српским земљама. Оне и данас остају још увијек актуелне.

„Вељи рат̄” за ослобођење и уједињење Ср̄п̄с̄тва

Свесрпство је била полазна концепција краља Николе у његовој политичкој оријентацији и прије босанско-херцеговачког устанка 1875. године. Када је устанак почео, он изјављује да не би могао одвојити „судбину Црне Горе од оне ср̄п̄ско̄г народа у Босни и Херцеговини”. Био је упућен у токове припремања устанка, са дубоком вјером у позитиван исход. Одржао је на Ловћену 1875. године говор херцеговачким главарима, у коме је посебно истакао: „Црна Гора, као самостјална државица ср̄п̄ска, осјећала се носиоцем дужности и задатка да ради на дјелу народно̄ ослобођења”.¹¹ У ратним прогласима књаз се увијек обраћа Црногорцима, као држављанима, али у даљем тексту стално истиче српску улогу, српску мисао, српски народ и Српство. Тако он у писму грофу Андрашију 1876. године пише да Црногорци „...не могу заборавити да су Херцеговци њихова браћа, њо раси и вјери, да су уистину један дио исто̄г народа, њодијељен демаркационом линијом чисто њолиничком”.¹² Дакле, млади књаз Никола не само да тврди да су Срби и Црногорци браћа по поријеклу и вјери, већ нам недвосмислено каже да су „уистину један дио те истог народа” српског, подијељен само политичком границом.

У конкретном надметању са династијом Обреновића на право обнављања старог српског царства, млади књаз је често претјеривао у свом србовању. Долазећи 24. јуна 1876. године међу црногорске војнике у Бањанима, са свечаном одјећом и ордењем, био је припасао и сабљу Немањића, коју му је 1868. године

¹¹ Књ. V, 312-319. – Књаз је добро разликовао појам нације, вјере и држављанства. Он најчешће употребљава изразе: вас народ српски, српске земље, књаз српски и црногорски, угарски Срби, Срби бошњаци и херцеговци, омладина српска, будућност народа српског.

¹² Књ. VI, 177.

поклонио руски цар Никола II, па је на тај симболичан начин желио истаћи своје првенство као насљедник Немањића.¹³

Како је 1877. године раскинут војни савез између Србије и Црне Горе, књаз Никола је наставио сам да ратује са Црногорцима, јер је било извјесно да ће и Русија ући у рат. У овим борбама црногорска војска, удружена са српским устаницима, постигла је сјајне успјехе. Србија је касније ступила у рат, а црногорска војска је изашла побједоносно на морску обалу код Бара. Са одушевљењем он пише: „*Тако се извршило њприсаједињење Зеише Црној Гори, средњовјековне колијевке државе срџке, у којој се одњихала и њодиђла њрва мисао о државном јединству срџском*”.¹⁴ За њега је средњовјековна Зета колијевка државе српске, али за неке данашње црногорске етногенетичаре Зета је само „црногорска” држава. Приликом ослобођења Бара 1877. године књаз се обраћа црногорској војсци ријечима: „*Море наше – море срџско!*”

За књаза је Херцеговина „*дична њерјаница народа срџског*”, у којој живи и један број мухамеданаца. Он муслимане назива мухамеданцима и сматра их Србима исламске вјере. За њега, као и за Његоша, за народно јединство није толико битна вјера колико поријекло („Не пита се ко се како крсти, већ чија му крвца грије прси”). Тако он у прокламацији херцеговачком народу, између осталог, каже: *Мухамеданци! Иако сџе друђе вјере, ви сџе браћа наша, јер у жилама вашим њече срџска крв. Заџо ја долазим, да вас ослободим исџо као браћу вашу хришћане*”.¹⁵ Ови апели на мухамеданце и позивање на њихово српско поријекло, јер се у Црној Гори потпуно знало која муслиманска породица и када је примила ислам, није дала очекиване резултате. Вјерска вододјелница је у устанцима и ратовима само продубљавана. Он пред муслиманима није крио своје ратне циљеве. Тако он пише Хасан Хоту: „*Ја јунака њошџујем и ја се и моји Црногорци као Срби боримо да сџасимо Србе исџод њурског ројсџва*”.¹⁶ Овдје је сасвим јасно стављено до знања једном муслиманском угледнику да се „Црногорци као Срби” боре за ослобођење Срба испод турског ропства. Да то није тако, било би бесмислено да се Црногорци као некакав посебан народ бори за ослобођење и уједињење са неким другим различитим народом. Историја такве ратне циљеве не познаје.

Књаз Никола је у једном прогласу истицао да су му преци у аманет оставили не само „ужу отаџбину”, него „цјелокупно Српство”. Он је на почетку рата

¹³ Књ. V, 359.

¹⁴ Исто, 177.

¹⁵ Књ. IV, 93. – Поред ријечи мухамеданци, за муслимане понекад употребљава ријеч домаћи Турци.

¹⁶ Књ. IV, 89.

1876. године у Прогласу црногорском народу изразио своје ратне циљеве: „*Црногорци! скоро су њеј вјекова како сила шурска љази већи дио народа нашега и њустиоши најљейше земље сшаре и велике државе српске*”.¹⁷ Жеља за осветом Косова је „набрекла” за ратом, како би ускрсла „давно сахрањена слобода народа српског”. То је сматрао за свету дужност. Тога се никада није одрицао. Он је Српство сматрао својом широм отаџбином. Своје јунаке, главаре и војнике сматрао је и називао српским јунацима. У опроштајном говору на гробу свога таста црногорског војводе Петра Вукотића три пута понавља једну исту реченицу: „*С Чева равна, српски војвода*”. За њега није спорно да се изјашњава као Србин, али исто тако он назива и остале Црногорце. Оно што може бити поучно и до данашњег дана јесте његов кредо да српски народ може бити тек онда *срећан, снажан и велик* када се „*цјелокућан задрли у свој српској кући*”. Комунистички идеолози су ове идеје сматрали великом заблудом, зато им државна творевина није ни била трајна.

Сукоби око ѡрвенсшва у Српсшву

Династички сукоби (Петровићи-Обреновићи) одвијали су се послје Берлинског конгреса 1878. године око водеће улоге у Српству. Краљ Милан је закључио тајну конвенцију 1881. године и почео водити аустрофилску политику, а неки кругови у Србији почињу фаворизовати претензије књаза Николе на водећу улогу за ослобођење и уједињење српског народа. Са већим или мањим осцилацијама ти ће сукоби трајати све до почетка XX вијека. У једном писму црногорски владар за те лоше односе оптужује краља Милана.

Црногорски књаз је 1896. године срдачно примљен у Београду и одржао је здравицу у којој је истицао „непрекидност српске самосталности”, те потребу за јединством српског народа. Послије повратка у Црну Гору осјетио је хлађење „искрених и братских одношаја”. Он то потврђује у писму из 1899. године краљу Александру Обреновићу, у коме пише да му стижу гласови „небратства и непријатељства” из Србије, без икакве његове кривице, па између осталог тешко прихвата оптужбе како Црногорци нијесу Срби: „*У вас се чистшој и јуначкој крви црногорској нијека српско ѡријекло и намеће се друшо*”.¹⁸ На крају пи-

¹⁷ Исто, 155. – Његови текстови, пасуси и реченице изражавају суштину црногорског српства према цјелокупном Српству. Црногорско име и црногорство је само најљепши израз тога јединства.

¹⁸ Књ. V, 136. – Страни путници, дипломате и научници који су долазили да посјете Црну Гору, у доба краља Николе, сматрали су Црногорце Србима, али то за нас није толико значајно колико чињеница како се изјашњавају Црногорци, њихова интелигенција, главари и њихов владар.

сма каже да он то не заслужује, јер припада „суду испаћена народа српског”. Ово није први и једини пут да неко жели доказати да Црногорци не воде поријекло од Срба. У новије вријеме етногенетичари и неки публицисти су нудили тобоже „научне” доказе за такву хопотезу. Филозофија раздвајања Срба и Црногораца има своје протагонисте који се увијек јављају да ослабе ткиво српског народа. Овдје је она потекла од династије Обреновића, која се плашила престижа књаза Николе, па су истицали несрпско поријекло књаза и Црногораца. Тада је Пера Тодоровић тврдио да Црногорци воде поријекло од Арбанаса.

Покушаји да се изгради филозофија слоге између двије династије није дала очекиване резултате. У једном писму краљу Александру Обреновићу књаз пише: „*Ми смо Срби њредоминирајући живаљ на Балканском ѡлоустїрву и остїаћемо, ако нас не раздвоји несложа, која нам је вазда кобнија била по снаге неїријайшеља*”.¹⁹ Двије српске династије имале су различите политичке заштитнице. Оне су водиле закулисну борбу око првенства и главне улоге у Српству. Књаз је сматрао да ће руски фактор бити доминантан и увијек му је био вјеран. Династија Обреновића тражила је ментора у сусједној Аустро-Угарској монархији, а не у далекој Русији.

Доласком династије Карађорђевића на пријесто Србије мијења се и спољна политика. Међутим, руска политика почиње да даје предност новоустоличеној династији Крађорђевића. То је још више постицало сујету династија и владара, поред чињенице да су биле у блиским родбинским односима. На нападе из Београда књаз се бранио истичући перманенту оданост Српству и српској идеји: „...*док су се Обреновићи гложили са својим народом и имали на рукама ѡoliko неїрилика, барјак је срїски њред свијетїом држао књаз Никола црногорски ѡе Срїстїво није остїајало без свог ѡредстїавника и угљед му је остїао на висини часїти и ѡошїења*”.²⁰ Књаз овим ријечима жели да саопшти новоустоличеној династији ко је био барјактар Српства у вријеме династије Обреновића. За сво вријеме сукоба и спорења он увијек остаје досљедан своме српском националном одређењу: борби за ослобођење и уједињење Српства. То му неки комунистички идеолози у Црној Гори никако нијесу могли опростити и оптуживали су га да је он био највећи пропагатор Гарашанинових идеја из „Начертанија” и како је он тобоже „замагљивао свијест народа коме је и сам припадао”, тј. Црногораца. Овакве отужбе немају упоришта ни у логици, ни у историјској науци.

¹⁹ Књ. V, 316. – У истом писму каже да је „наша снага у маси простог народа српског”. Звучи парадоксално, али се добија утисак као да је ова реченица узета из марксистичког идејног арсенала.

²⁰ Књ. V, 409. – Књаз Никола је само на неколико мјеста употребио изразе: српско племе, југословенско племе.

Он је увијек настојао да код црногорског народа ојача српску националну свијест, тражећи њене коријене у средњовјековној српској држави. То је сваком приликом истицао. По њему су Црногорци тражили само оно што је „српско било”. Српству је било суђено да ускочки брани своју слободу, да тај сломљени српски брод изнесе на Ловћен „с остацима српске државе”.

У својим *Мемоарима* стално истиче рад на општем напретку Српства: „У најрејшкуну Српства у Црној Гори знамениш је још доџађај, шито је књаз Никола ријешо да се њо садашњем обичајном љраву црногорском најише законик ѓрађански”. Ради се о Богишићевом Општем имовинском закону из 1888. године. Радећи и живећи дуже вријеме у Црној Гори, Валтазар Богишић је о националној припадности Црногораца написао: „Цијело је сѣановништво љлемена српскоѓ, ѓворе једним и истѣим језиком и сви су љравославне и истѣочне вјере. По неѓдје међу Црногорцима може се наћи љо који Циѓанин, који се бави ковачлуком, но су и они србизирани”. Као књажев гост, сарадник и министар, Богишић је научном анализом дошао до својих увјерења која је исказао јавно, пред Црногорцима и ондашњом европском јавношћу. Поуздано знамо да на овакву констатацију није било нигдје приговора. Приговоре ће први дати млади комунисти.

„Универзално љознашја истѣина да су Црногорци Срби”

На почетку XX вијека, унутрашњи и спољни фактори присиљавали су књаза Николу да размишља о уставу. У прокламацији 1905. године објављује да ће црногорском народу „подарит” устав. На ту прокламацију реаговала је црногорска универзитетска омладина у Београду оптужујући књаза као кочничара у раду на уједињењу Српства. До почетка XX вијека у Црној Гори није било организоване опозиције, па ни критике црногорског књаза. Ријетке критике биле су инспирисане од династије Обреновића. Доласком Крађорђевића Србија постаје Пијемонт за ослобођење свих Срба и југословена. Иако се обје српске државе ослањају на Русију, Србија је по свом положају, економској моћи и броју становништва постала водећа снага у остварењу идеје о уједињењу. У новим условима цетињска концепција о уједињењу Српства губи на значају, а београдска постаје доминантна. Краљ Никола почиње да губи на угледу, иако је његов зет заузео српски пријесто. Универзитетска омладина га оптужује да је напустио идеју уједињења српског народа.

У познатој „бомбашкој афери” 1906. године краљ Никола је оптужио званичну власт у Београду за организовање завјере. У тој полемици краљ се не одриче Српства. Напротив, у писму војводи Шаку Петровићу (1906) пише да он нема ништа против да се Скупштина назове Српско-црногорска народна скупштина, али: „Већ кад је Скуштина себи дала ову шитишулу, шито истѣа заборава мене с љредлоѓом на владу да се и ја љрозовем 'Ми љо милосѣи божѣијој књаз и

ѡсїодар срїско-црноѡорски! Јер кад су ѡсланици ѡо 'црноѡорски' хїјели ѡої-кријейїи са 'срїско-црноѡорски' моѡли су рећи 'евроїска', 'їправославна', 'їобе-доносна', јер ѡо су све неїобїїне исїїне као исїїна универзално ѡознаїа да су Црноѡорци Срби".²¹ Дакле, не само да Црногорци воде поријекло од Срба већ су они Срби, и то је „универзална истина”. Када је извршена анексија Босне и Херцеговине онда је Црногорска народна скупштина (тако се званично назива) као представништво „цїјелог српског народа у Црној Гори” издала прокламацију у којој је истакнуто да је тим чином нанесен смртни ударац интересима „цїелокупног српског народа”. Јасно је да су стратешки интереси налагали да се у прокламацији истакне да у Црној Гори живи српски народ. Само тако могло се истицати историјско право за ослобођење и присаједињење сусједних српских крајева.

Када је 1909. године откривена завјера и када су стријељана петорица завјереника, у српској штампи је поведена жестока кампања против краља Николе. Тада он изјављује српском посланику на Цетињу: „*Мени Србија не їреба, али ја се за њу увијек борим и чувам је као добар Србин*”. На Цетињу се више није тако страствено србовало. Династије су се понашале као два подијељена брата који се један на другог љуте, али када је у питању општи интерес и питање опстанка – онда се сукоби и неслоге потисну.

Послије неколико афера и неспоразума краљ је желио да се неким спектакуларним чином поврати углед династији. Поводом педесет година владавине, 1910. године прогласио се за краља. У том чину многи су видјели препреку за уједињење српског народа. Званични чиниоци су овај чин жељели оправдати историјским политичким и државноправним разлозима. Краљ Никола је и сам потврђивао те мисли и идеје у штампи, јавним иступима и прокламацијама. Тако у једној прокламацији каже: „*А с ѡоѡледом на славну їрошлосїї наше Оїацїбине која је дала Срїсїїву їрву моћну и їризнаїу краљевину, донијело је једнодушно у данашњој сједници їриједлоѡ да се обнови наше сїтаро краљевсїїво*”. Поводом овог јубилеја у Београду је приказивана његова „Балканска царица”, али је универзитетска омладина организовала демонстрације да би спријечила позоришну представу.

²¹ Књ. V, 359. – Његово Српство није спонтана национална одређеност, повремено одушевљење, већ шири замах сталног дјеловања и братског разумијевања у свеколиком Српству.

„Онамо, 'намо, за брда она”

Балкански ратови су показивали да су Црна Гора и њена династија сувише слабаши за остварење великог националног задатка као што је ослобођење и уједињење Српства. Традиција о заједничком поријеклу, истом језику, вјери, митологији и историјској судбини дубоко је живјела у свијести црногорског сељака, интелектуалца и владара. Уочи Балканског рата краљ пише једну прокламацију Црногорцима у којој каже да је стално загријавао „српске груди” дубоком вјером да оружан мора поћи „онамо, 'намо, за брда она”. Међутим, сјајни успјеси српске војске у рату нијесу ишли у прилог слави црногорског краља. Он се жалио аустроугарском посланику да у Црној Гори постоје снаге које раде у корист Србије. Ипак је у ослободилачком рату оставио по страни политичке сукобе и страсти.

Са Цетиња је са забринутошћу праћен српско-бугарски спор. Србија је затражила помоћ од Црне Горе. Краљ се колебао, али је под притиском владе пристао да пошаље помоћ. У прокламацији Дечанском одреду 1913. године он упозорава Црногорце да буду спремни у својој дужности према Српству. Послије побједоносног завршетка рата он се обраћа војницима: *”Земља је српска на јуџу ослобођена од Мора до Дунава. Наде живих и умрлих милиона Срба остварене су”*.²² Иако стално истиче свету потребу за „мило нам Српство”, он је зазирао да се црногорска војска мијеша са српском, плашећи се агитације и пропагандне, па је наредио да се одмах врати у Црну Гору.

Уочи Првог свјетског рата почело се у црногорској влади расправљати о унији са Србијом. Идеја о унији потекла је од краља Николе и званичних државних чинилаца. Краљ Никола написао је свом зету краљу Петру писмо у коме каже да је настао моменат да се договоре о „независности и равноправности наших држава и династија”. Мислим да је краљ Никола имао право када је тражио некакав равноправан статус за државу и династију приликом говора о уједињењу. Идеја о уједињењу двије српске државе била је сазрела код црногорског народа, али нико није озбиљније покушао да то теоријски образложи и понуди начин и форме тога уједињења. Краљ Никола је изричито тврдио да Цр-

²² У балканским ратовима Црна Гора је добила Метохију (Пећ, Ђаковица, Исток) и то је била међународно призната граница Црне Горе. Послије 1945. године те територије су прикључене Србији. Колико је мени познато, до сада нико није ни покушао дати неке озбиљније образложење зашто је тако поступљено. У једном разговору, у присуству академика Миомира Дашића, питао сам Милована Ђиласа зашто су комунисти тако поступили; добио сам неубједљив одговор – да су тако урадили јер би у Црној Гори био велики број Шиптара. У некој будућој административној подјели (а њих је било више) о тој чињеници би се морало повести рачуна да буде на корист читавом српском народу.

на Гора неће изгубити своју *йолитичку индивидуалност* док је он жив. Свакако, ову изјаву треба схватити као очување династичких интереса. Догађаји се нијесу одвијали по жељама владара.

На вијест да је Аустро-Угарска објавила рат Србији краљ је издао Прокламацију у којој се каже: „*Аустрија је објавила рат нашој драгој Србији, објавила га је нама; објавила га је Српству и цијелом Словенству*”.²³ У овој прокламацији краљ помиње само Српство и Словенство, али ће само наговјестити и југословенство, јер је ратни циљ Србије изражен на почетку рата као борба за ослобођење и уједињење југословенства. Једно су биле прокламације, а друго политичка реалност. Са „драгом” Србијом, у току рата, долази до нових сукоба и неспоразума. Тешка криза наступила је 1915. године због црногорског заузимања Скадра, против чега су биле савезничке силе, чему се морала приклонити и Србија.

Рат је на дневни ред поставио уједињење Црне Горе и Србије, као и југословенско питање. Стари краљ се почео колебати, јер је то наговјештавало да ће остати без пријестола. Није био против уједињења, али не онаквог како је замисљала влада Србије. Она је узела за себе право да говори у име свих поробљених југословенских народа, па и у име Црне Горе која је била независна држава. Политички интереси Црне Горе и династије постали су угрожени, па одатле неспоразуми у црногорској Врховној команди. У српским званичним круговима се сматрало да је независна Црна Гора и династија препрека уједињењу. Црногорска војска је показала велики патриотизам и храброст чувајући одступницу српској војсци, а све под заједничким именитељем чувања Српства. Међутим, капитулација Црне Горе била је неизбјегна.

Српска влада је издала наређење да се црногорска војска прихвати, ако би дошло до њеног повлачења. На жалост, до повлачења није дошло. Краљ је сматрао да је за династију најбоље да се војска распусти. Напуштајући Црну Гору издао је прокламацију у којој, између осталог, пише: *Останише збогом, Цроџорци! као вазда држише се јуначки и до йойшоњеџ останише нейокорени, шако вам аманеша и српскоџ млијека*” – па завршава ријечима: – *Ма џдје био милом се српству једнако служи*”.²⁴ Овај неславни крај остарјелог краља заиста изазива код данашњег читаоца жаљење и тугу. Краљ напушта Црну Гору, а позива Црногорце да остану непокорно „до потоњег”! Али ни тада није могао а да их не позове на оно што им је најсветије, на „српско млијеко”. И тада када пред јачим непријатељем напушта своју земљу заклиње се да ће ма гдје био „српству

²³ Сличну изјаву дала је и Црногорска народна скупштина за „ослобођење и уједињење српског народа”.

²⁴ Књ. IV, 139.

једнако служити”. Исход рата за њега ће бити неповољан. Историја га је отписала, без обзира на све што је учинио за Српство.

Црногорство, југословенство и словенство краља Николе

Иако је Српство било у центру политичких преокупација краља Николе, у одређеним приликама и политичким потребама он говори и о црногорству, југословенству и словенству. Ријеч Српство за њега значи један српски народ, гдје спадају Србијанци, Црногорци, Македонци, Срби у Хрватској, Далмацији, Славонији, Херцеговини и Војводини. У политичком рјечнику краља Николе није употребљавана ријеч *Црногорство*, јер се оно садржавало у појму Српство. Најчешће је употребљавана ријеч *Црногорци* и *мој драги народ*.

Треба рећи да у књижевном дјелу, на једном мјесту, постоји употријебљена ријеч *црногорство*. Тако у „Балканској царици”, кроз уста кнеза Перуна књаз Никола каже: „...ко *црногорству* не био *вјеран*, богом и људима свуд био тјеран!”²⁵ Међутим, овдје је ријеч црногорство употријебљена само у смислу вјерности и оданости своме народу и отаџбини, али не и у националном смислу. Црногорство никада у Црној Гори није употребљено да противрјечи српству. Напротив, та два појма се поистовјећују, прожимају, обогаћују и узајамно егзистирају. Додуше, пред крај владавине, краљ Никола је показивао тенденције да развија свијест о државној, а не националној, посебности код Црногораца у облику црногорства. Међутим, тај процес није могао бити доведен до краја, јер ће црногорски народ и његова интелигенција своју будућност сагледавати у стварању државне заједнице, уједињен са Србијом. Први свјетски рат је на површину изабацио оно политичко рјешење које је више одговарало југословенским народима.

Прије избијања Првог свјетског рата поводом преговора око уније са Србијом, краљ Никола пише своме зету краљу Петру: „*Не само наш народ из Србије и Црне Горе сјоразуму ће се ѿомие обрадовати, него и она још неослобођена браћа српска, ѿа и цијело Југословенство и у нади једне оштите заједнице душу ће му кријејити*”.²⁶ До овога времена (1911) он је само говорио о ослобођењу и уједињењу Српства, а овдје употребљава израз „цијело југословенство” у некој недефинисаној „општој заједници”. Треба рећи да је идеја југословенства имала свога зачетника у Петру Петровићу Његошу, али се она актуелизира тек нешто прије балканских ратова. Свој ратни циљ краљ Никола је дефинисао објављујући рат Аустро-Угарској монархији ријечима: „*Тржем мач за уједињење*

²⁵ Књ. III, 160.

²⁶ Књ. IV, 391.

Југословена". Идеја о уједињењу Југословена није у Црној Гори била предмет расправе, па га и краљ Никола прихвата само декларативно.

Емигрантске владе краља Николе, изузев владе Андрије Радовића, покушавале су да сачувају самосталност Црне Горе и пријесто династије Петровића. Његова влада повела је кампању против Крфске декларације, а посљедња влада покушавала је да онемогући дјеловање Црногорског одбора за народно уједињење. Што се више ближио крај рата, краљ Никола је схватао да југословенска идеја постаје све више доминантна, па се и он декларише за југословенство. У прогласу из 1918. године он каже: „*Желим, да се сложимо и брајски уредимо конфедерацију, у којој ће свака сачувајти своја њрава, своју вјеру, уредбе и обичаје и у којој нико неће намењати њвјенство, већ сви да будемо једнаки у чедрим њедрима мајке Југославије*”.²⁷ Јасно је да је развој догађаја утицао да се краљ определили за југословенску конфедерацију, јер је само тако могао спасити државност и династију. И овом приликом он не истиче националну посебност, већ равноправан државни статус Црне Горе у тој заједници: „сви да будемо једнаки”. У том периоду он не помиње уједињење са Србијом, већ шире југословенско уједињење.

Црногорска влада је још једном покушала да изрази југословенску оријентацију на Женевској конференцији 6-9. новембра 1918. године, али нико више није узимао озбиљно изјаве и прокламације остарјелог црногорског краља који је оптуживао званичну Србију: „*Са званичне Србије и њених агената ојџуживан сам као ѡрошивник југословенског јединства. Међушим, ниједан ѡјединац у Српству и Југословенству није више радио на њему од мене, насјављајући у шоме дјело мојих бесмртних ѡредака*”.²⁸ Неоспорна је тврдња да нико није радио више на Српству од њега, али се он за југословенство опредјељује тек уочи Првог свјетског рата, па се његово југословенство не може поистовјетити са његовим Српством. Опредјељење за југословенство је произлазило из политичке нужде и прагматизма. Иако се он заклиње у вјерност југословенској идеји, догађаји су ишли другим током. Противници су га оптуживали за неискреност и дволичност, као противника уједињења који је говорио да о уједињењу могу говорити само „усијане главе”.

Крајем рата црногорско питање су рјешавали други људи и на другим мјестима. Догађаји су се одвијали по сценарију Николе Пашића, савезника и оних снага које су биле доминантне у рјешавању југословенског питања, без обзира на изјаве краља Николе, који се у задњим трзајима опредјељује за југословенство. Па и у овим драматичним политичким тренуцима за опстанак државе и

²⁷ Глас Црногорца, бр. 5 и 6, 1918.

²⁸ Књ. IV, 208.

династије, краљ Никола никада није ни једним својим гестом и изјавом негирао своје српско опредјељење, већ му остаје вјеран до краја живота.

У својој дугогодишњој политичкој и дипломатској пракси краљ Никола се највише ангажовао у активnoj сарадњи са Србијом и Русијом, са Србијом за ослобођење и уједињење Српства, а са Русијом, као матицом словенства, за остварење идеје о словенској узајамности и помоћи. О словенској идеји чешће је писано у црногорској штампи и публицистици.²⁹

Краљ Никола је сматрао да је будућност и спас словенских народа у њиховој узајамности, чије је стабло Русија, а гране словенски народи. Међутим, он је словенство замишљао као сарадњу словенских народа у којој ће сваки народ сачувати своју самобитност и државни суверенитет. Однос Црне Горе и Русије посматрао је, као и његови претходници, тако да се морају заснивати на осјећањима: „...словенске узајамности, њодигнутии убјеђењем да је Црној Гори и српском народу живој и будућности у наразлучивости од Русије”.³⁰ Дакле, овдје је јасно изречена мисао да је Црној Гори и српском народу живот у будућности у „неразлучивости” од Русије. Данас би ову мисао требало добро преиспитати као мисаоно наслеђе које нас обавезује.

У склопу политичких и стратешких интереса Русије, једно вријеме је књаз Никола форсиран од руске дипломатије да Црна Гора постане центар ослобођења и уједињења српског народа. Он је 1869. године путовао у Русију и радо приман у славјанофилским круговима. Наклоност Русије према Црној Гори снажно се испојила послје Берлинског конгреса, када је панславистичка идеја добила пуну афирмацију. Томе су доприносили осјећање словенске блискости, језичке сличности, културне повезаности, исте вјере и блискости дворова. Култ православне Русије допирао је до најзабаченијих црногорских села („Нас и Руса двјеста милиона!”). Међутим, материјална и финансијска зависност Црне Горе од Русије вријеђала је државничка осјећања господара. Независно од промјене руске спољне политике послје 1903. године и форсирања династије Карађорђевића, краљ Никола је остао досљедан у својој оданости. Очајнички покушаји да помоћу руског двора продужи државни живот Црне Горе и своје династије коначно је прекинула Октобарска револуција 1917. године, али је култ православне Русије остао да живи у свијести црногорског човјека. Велики допринос томе дао је краљ Никола. Комунистичке заваде направиле су велики дисконтинуитет у идеји о словенској узајамности.

²⁹ Перко Војиновић, *Идеје о словенској узајамности у Црној Гори на размеђу XX вијека*, Наша школа, бр. 3/4, Бања Лука 1996.

³⁰ Књ. V, 100.

На крају овог излагања могло би се закључити да је краљ Никола у својим политичким списима оставио потомству јасну националну поруку, као непоколебљиви Србин, да су Црногорци Срби, а Црна Гора дио српских земаља. У сталној ослободилачкој борби формирао се као вјешт владалац, дипломата и политичар. Једно вријеме био је нада, а Црна Гора круна Српства. И у најтежим данима, у избјеглиштву, остао је вјеран идеји Српства. Црну Гору је сачувао и проширио више од три пута на идеји Српства, а наши савремени политичари нијесу могли сачувати неколико пустих села у Боки Которској. У својим политичким списима, као и својим државничким и ратним јунаштвом, дао је непоколебљиве доказе о исконској припадности српском народу. Његова писана ријеч и усмени апел срачунат је да утиче на главаре, војнике и омладину за ослобођење и уједињење Српства, за његову слугу и јединство. Ратовање под барјаком српства дало је сјајне резултате.³¹ Он је остварио оно што је историјски било могуће. Било би данас крајње неумјесно, некоректно и нелогично оптуживати краља Николу за то што се изјашњавао као Србин и да је тако „мутио” националну свијест Црногораца.³²

Ако бисмо данас, из ове наше перспективе, оцјењивали његов национални и историјски учинак, онда бисмо без претјеривања могли рећи да је он оставио своје потомству у аманет да доврши ослобођење и уједињење српског народа и српских земаља. Ова генерација је то још једном покушала, али је остао још један корак преко Дејтонског споразума. Остало је још дијелова о којима је сањао црногорски господар као о неодвојим српским покрајинама.

Круто поистовјећивање црногорског народа са својим *Господаром*, са његовим националним идејама, мислима и опредјељењима ништа није могло помутити, изузев трагичних околности када остарјели краљ напушта Црну Гору и тако се одваја од народа. Народ му то није могао опростити. Дошло је до наглог заокрета у оцјени његовог живота и дјела. Други екстрем је био негирање

³¹ Иако је краљ Никола више од три пута територијално увећао Црну Гору, његове аспирације за проширење замишљене су тако да Црној Гори припадне Бока Которска са Дубровником до Сплита, Херцеговина и дио Босне до Сарајева, као и Скадар са околином. За историјске заслуге Црне Горе краљ Александар је 1929. године основао Зетску бановину којој је припао дио тих територија.

³² У животу и раду краља Николе Петровића скоро да је немогуће одвојити културу од књижевности, књижевност од политике, а политику од историје. У младости је сањао да буде калуђер, комунисти су се томе ишчуђавали и сумњали, а судбина му је додијелила тежак живот владара, политичара, пјесника и дипломате. У cjелокупном духовном стваралаштву у центар је стављао свој државни и национални завјет о ослобођењу и уједињењу СРПСТВА, премда и данас у Црној Гори има црногорских интелектуалаца који нијесу у стању да се уздигну до те његове спознаје.

свега позитивног и осуда до издаје. Историјска дистанца нам омогућује да без страсти и предрасуда објективизирамо његов историјски учинак.

Краљ Никола је имао неподијељену историјску и српску националну свијест. Знао је да користи морални капитал ратне славе и да се наметне као неприкосновени арбитар у свим друштвеним процесима црногорског друштва. Савремени и будући политичари имају шта да науче од овог контраверзног и занимљивог црногорског владара, од анализе његове *личности, времена* у коме разрјешава националне и државне задатке, као и тумачења његовог обимног *дјела* за боље схватање савремених друштвених токова. Његове идеје о Српству и Црногорству обавезују свакога ученог Србина. Он је знао да без Црне Горе нема ни Српства. Тек када се оснажи и уједини српски народ, онда ће процвјетати и Црногорство. Српство и Црногорство имају будућност као рад плућа и срца. Вријеме и живот потврдили су његова национална стремљења о ослобођењу, уједињењу и слози српског народа. Требаће још ума и снаге да се то доврши у новим условима уједињене Европе.

Prof. Perko VOJINOVIĆ, D. Sc.

SERB SENTIMENTS OF KING NICHOLAS IN HIS POLITICAL PAPERS

Résumé

The policy pursued by King Nicholas characterized by strong Serb sentiments was given various interpretations and evaluations. Being antimonarchists, the communists underestimated the work of Montenegrin sovereign. It was only until recently that a more objective approach has been adopted in respect to his work, and a more acceptable interpretation of his Serb sentiments. Over the years of his rule, proved to be a real Serb - a member of Serb nation, he left in his political papers a clear political message that Montenegrins are Serbs, and Montenegro a part of Serb countries. A fundamental political and national idea rendered by him was unification of all Serb peoples into one single state.

His written political message was aimed at inciting Montenegrins to a great national task of liberation and unification of the Serb nation. It was the ground upon which Montenegrin sovereign had built his great political and diplomatic success and enlarged the territory of his country more than thrice. His ideas of Serb and Montenegrin nation should be binding for each learned Serb. For him, Serb nation was to be understood as an inseparable part of Montenegrin nation.

The time and life of King Nicholas was to serve as an evidence of his national aspirations to liberation and unification of Serb peoples. He regarded the harmony among Serb peoples as a prerequisite for the accomplishment of this historical task.